

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2001, C. 4, s. 11, ss. 197-207.

Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi*

Satı Bey..

Sadeleştiren: Recai Doğan*

Meşrutiyetten beri geçen zaman on seneye yaklaşıyor. Fi'l-vaki bu zaman daha tamamıyla tarihe karışmamıştır. Bu devredeki tahavvulâtın/değişiklikler şahitleri yalnız ihtiyarlar ve orta yaşlılar değil, gençler arasında da

Yayına Hazırlayan: Doç. Dr. Recai DOĞAN, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Yukarıdaki yazı 25 Kanun-i Sani 1334/1918 Cuma günü İstanbul Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti merkezinde Satı Bey tarafından konferans olarak verilmiştir. "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi" adıyla da Muallim dergisinde (Satı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", Muallim, Cilt: 2, Sayı: 19, 15 Şubat 1334, s.654-665) yayımlanmıştır.

Eğitim tarihimizin iyi tetkik edilebilmesi açısından bu türden artık klasik denilebilecek metinlerin Latin harfleriyle ya aynen ya da sadeleştirilerek yayımlanması büyük bir önem taşımaktadır. Satı Bey'in yukarıdaki Muallim dergisinde yayımlanan yazısı da 1908-1914 yılları arasındaki Eğitim Tarihimize ilgili çok önemli bilgileri içermektedir. Bu nedenle, Satı Bey'in yazısını olduğu gibi Latin harfleri ile yayımlamak istedim. Yazıyı aktarırken hiçbir değişiklik yapmadım. Yazıyı sadeleştirme yerine olduğu gibi aktarmayı yeğledim. Sadece bugün anlaşılması zor olan bazı kelimelerin metindeki karşılıklarını hemen yanına verdim. Metinde anlaşılması zor olan bazı yerlere (özellikle tarihlerde ve metinde kelime düşüklüğü olan bazı cümlelerde) koyduğumuz ek bilgileri ise iki parentez içerisinde verdim. Bunun dışında metnin aslında aktarırken en ufak bir değişiklik yapmadım.

Satı Bey'in "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi" adlı yazısı, sadece İkinci Meşrutiyet'in bu yedi yıllık süresi içindeki eğitim hareketleri ile ilgili istatistikî bilgiler vermenin yanında o dönemin en önde gelen eğitimcilerin biri olarak onun bu dönem eğitimi hakkındaki yorumlarını içermesi açısından da önemlidir. Türk Maarif Tarihi yazarı Osman Ergin de Satı Bey'in İkinci Meşrutiyet'in altı yıllık eğitim hareketlerini içeren bu yazısını kitabında önemine binaen aynen aktarmıştır. Bkz. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt: 3-4, İstanbul 1977, s.1330-1339. (Y.H)

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

bile pek çoktur. Bu tahavvulâtın failleri bile büyük bir ekseriyetle ber-hayattır/sağdır. Onun için bu devre ait bir tarihçe yapmak lüzumsuz görünebilir. Fakat maarifimizin bu devir zarfındaki tahavvulâtı o kadar karışık ve i'vicâclı/eğri büğrü olmuştur ki şahitlerin pek azı bunların hepsini takip edebilmiştir zannedirim. Onun için böyle bir tarihçe yapmayı faydasız buluyorum.

Yalnız bu tarihçeyi bugüne kadar devam ettirmek istemiyor, seferberlikle kesmeyi tercih ediyorum. Çünkü o zamandan beri olan tahavvüller/değişmeler bizim için büsbütün "hâl"dir. Bunlar hakkında "tarihî tedkik" yapılamaz. Sadece "tenkid" yapılabilir. Bense bugün sadece mazi olmuş şeylerden bahsetmek istiyorum.

1324'den 1330'a kadar maarif hayatımız hakkında malumât almak için maarifimizin bütçesini gözden geçirmek muvâfık olur. Malumdur ki, Meşrutiyetten evvel muntazam bütçe yapılmazdı. Her nezâret lüzum gördüğü yere, lüzum gördüğü masrafı yapabiliirdi. Bunun için bir irade/emir, ferman almaktan başka bir şeye hacet yoktu. Ma'-mâ-fih divan-ı muhâsebâtan/Sayıştay aldığım kayıtlara göre (1)320'den (1)324'e kadar olan senelerin bütçeleri 170.000-180.000 lira kadardı. Bu bütçe içinde Mekteb-i Mülkiye, Aşîret Mektebi gibi bazı mekteplerin mesârifi dahil değildi. Bunları da idhal edersek devr-i istibdadın maarif bütçesini 200.000 lira olarak kabul edebiliriz.

İ'lan-ı Hürriyeti müteakip 1325 senesinde bu bütçe 660.000, (1)326'da 940.000 liraya çıkar. (1)330'da ise 550.000 liraya iniyor. Bu tenezzül/inme nazar-ı dikkati calibdir. Fakat bu, hakikî bir tenezzül değildir. Çünkü bu sene zarfında İdare-i Hususiye-i Vilâyât Kanunu tatbik edildiğinden İdadiler, Darulmualliminler, Darulmuallimatlar, İbtidaiyyeler vilâyet-i hususi bütçelerine terkedilmişlerdir. Taşra hususi bütçelerinin bu sene zarfındaki masrafları 680.000 liradır ki buna 550.000 lirayı da ilave edince 1330 maarif bütçesinin yekûnunun 1.230.000 liraya balığ olduğu tezâhür eder. Demek oluyor ki maarif bütçesi i'lan-ı hürriyeti müteakip altı sene zarfında altı misline balığ oldu.

Ma'-mâ-fih bütçelerdeki bu farkların manasını daha iyi anlamak için şu ciheti de nazar-ı ehemmiyete almak lazımdır: Meşrutiyetten evvel nezâret merkez-i devâiri mesârifi ve maâşatı senevî kırk sekiz, elli bin lira tutuyordu ki umum maarif bütçesinin yüzde yirmi beşi demektir. (1)325'de nezâretin devâir-i merkeziye masrafı umum bütçenin %9'ına nihayet 1330'da %2,57'ine kadar iniyor. Nezâret devâirine ait olan muhassasâtan/ödenekten sarf-ı na-

zar edilerek mütebâkî/geri kalan kısımlar arasında mukayese yapılırsa görülür ki maarif sarfıyatı altı sene içinde sekiz misline çıkmıştır.

Diğer bir cihet daha var: (1)324'de Memâlik-i Osmaniye vesî'di/geniştî. (1)330'da birçok büyük kalabalık vilâyetlerimiz elimizden gitmiş bulunuyordu. (1)324 bütçesinin muhassasâtı şimdiki vilâyetlerimizden başka Rum ili vilâyetlerimize de inkisâm/taksim ediyorlar. O vilâyetlerin de hissesi nazar-ı dikkate alınırca denilebilir ki şimdiki Memâlik-i Osmaniye dahilinde maarif için yapılan sarfıyât (1)330'da (1)324'dekinin on, on iki misline balığ olmuştur.

Mekteplerin miktarına gelince: Fi'l-vaki' bu babda pek de muntazam istatistiklerimiz yoktur: Ma'-mâ-fih Maarif Nezâreti (1)327'de (1)323-(1)324 senelerine ait ihsâiyâtı/istatistik neşretti. (1)328, (1)329 ve (1)330 senelerinin istatistikleri de çıktı. Bu istatistiklerde birçok nevâkıs/eksiklikler ve hatiyyât/hatalar olmakla beraber yine mukayeseye medar olabilecek bazı malumât da vardır:

Mekâtib-i Alîyenin miktarı pek değişmemiştir. Beyrut ve Bağdat Hukuk mekteplerinden başka âlî mektep açılmamıştır. Yalnız muallimlerin adedi 220'den 446'ya çıkmıştır. Talebenin miktarı da çok tezâyüd/artma etmiştir.-Mekâtib-i tâliye ise (1)324'de 79 iken 1330'da 95 olmuştur. Ma'mâfih (1)324'ün mekâtib-i tâliyesi ile (1)330'un mekâtib-i tâliyesi arasında çok fark vardır. (1)324'de 5 yahut 7 senelik İdadiler vardı. Bunlar yalnız rüşdî sınıflarını muhtevi idi, ibtidâî sınıfları yoktu. (1)330'da ise beş senelik İdadiler ile on iki senelik Sultaniler vardı. Fakat bunlar, bütün tahsil-i ibtidâiyeyi muhtevi idi. (1)324'ün İdadilerinden kaçının beş ve kaçının yedi senelik olduğuna dair bir kayıt bulamadım. Fakat (1)330'daki mekâtib-i tâliyenin 36'sı Sultanî 59'ı İdadî idi. Darulmualliminler (1)324'de 23, (1)330'da ise 16'dır. Fakat (1)324'deki Darulmualliminlerin talebesi 541 iken (1)330'da talebenin adedi 1550'dir. Bâhusûs Darulmuallimlerin muallimleri (1)324'de 60 iken (1)330'da 220 olmuştur. (1)324'de her Darulmuallimine iki buçuk muallim düşerken (1)330'da her Darulmuallimine on dört muallim düşüyordu.

İbtidâî mekteplerini bu mukayeseye idhal etmiyorum. Çünkü istatistiklerde sıbyan, mahalle, köy mektepleri ile resmî mekâtib birbirine karışmış olduğu için mukayeseye imkan göremiyorum.

Zaten asıl ehemmiyetli nokta kemiyette değil, keyfiyette, teşkilât ve hayatta vukua gelen tahavvüllerdir. Biz asıl bu tahavvülleri nazar-ı mütalaaya alalım:

Meşrutiyetten sonraki maarifin asıl hayat ve ruhunda vukua gelen tahavvülâtı üç devreye ayırıyorum:

1. (1)324 İnkılabından 31 Mart İrticama kadar.

2. 31 Mart irticamdan Balkan Harbine kadar.

3. Balkan Harbinden Harb-i Umuminin i'lânına kadar.

Harb-i Umuminin ilânından sonra başlayan son iki devri bahisten hariç bırakıyorum.

Birinci Devir: Bu devirde ehemmiyetli teşkilât yoktur. Bu dağdağalı/gürültülü, patırtılı zamanda nezâret ancak devâir teşkilâtı ile meşgul oldu. Evvela nezârette idadî, rüşdî, ibtidâî mekteplerine bakmak üzere birer daire ile teftîş ve muayene, Meclis-i Kebir-i Maarif namlarıyla iki meclis vardı. Teftîş ve Muayene Encümeni tab' olunacak/basılacak asâr/ eserleri tedkik ederdi. Meclis-i kebir-i Maarif de programlara, tedrisâta bakar, muallimlerin azil ve nasbına karar verirdi. Azanın miktarı gayr-i mahdûdu/sınırsızdı. Hatta azanın hepsi gelse meclislerde oturacak yer bulmak mümkün olmayacaktı. İ'lân-ı Meşrutiyetten sonra evvela bunlar lağvedildi ve eski maarif kanununa tevfikân bir meclis-i maarif teşkil edilerek "Daire-i İlmiye" ve "Daire-i İdare" namlarıyla iki heyete ayrıldı.

Sonra mekâtib-i âliye ile uğraşıldı. Bu mekteplere devam eden gençler kendi mekteplerinin an'anât ve hayat-ı sâbıkasını/geçmiş hayatını biliyorlardı. Birçok âlî mektepler evvelce serbest bir hayat geçirmişlerdi. Muktedir ve hürriyetperver muallimlerin menâkıbi hâlâ ağızlarında dolaşıyordu. Talebe, hürriyeti anlıyor, nezârete müracaat ederek mutâlebâtta/isteklerde bulunuyordu. Bunun için nezâret bu mekteplerle meşgul olarak bazen tadilât yapmaya mecbur oldu. Tarih, hukuk ve siyâsiyâta müteallik bazı dersleri programlarına koydu. Müsabaka imtihanlarını kaldırdı. Onun için bu mekteplerde talebe miktarı az çok arttı. Mülkiyeye her sene müsabaka ile kırk kişi girebilirken meşrutiyeti müteakip birdenbire 300 kişi girdi. Hukuk talebesi 260'dan ibaret iken birden iki bini geçti.

Talebe miktarı artmış olmak, programlara bazı dersler ilave edilmiş bulunmakla beraber bütün bu tahavvüller tahsil ve tedrisin pek de lehine olmadı. Talebe grevler yapıyor, siyâsiyâta karışıyor, kulüplere giriyordu, vak-tini beyhûde nümâyişlerle/gösterilerle geçiriyordu.

İdadilere Tarih-i Umûmî, Malûmât-ı Medeniye, ibtidâilere ise yalnız Malûmât-ı Medeniye dersleri konmakla iktifâ edildi. Programlarda başka ehemmiyetli tadilât yapılmadı. Bu müddet zarfında Darulmualliminde de

bazı teşkilât yapıldı. Darulmuallimin-i İbtidâiyye ayrılarak müstakil bir müessese haline getirildi. Darulmuallimin-i Aliye için de yeni bir program yapıldı. Bu programa göre Darulmuallimin-i Aliye talebesi derslerinin bazısını yalnız, bazısını ise Darulfünun müdâvimleriyle müştereken alacaktı.

Darulmuallimin-i İbtidâiyyeye 900 kadar talebe alındı. Fakat bu müessesenin ehemmiyeti takdir edilmeyerek başına rüşdiye muallim-i evvelerinden biri geçirildi. O zaman mektep binası Fatih'te Çarşamba'da idi. Talebenin yüzde doksan dokuzu hiçbir imtihana tabi tutulmadan medreselerden gelmiş talebe-i ulûmdan ibaretti. Bunlara rahle/sıra yapmaya bile lüzum görülmemişti. Talebe, yerde hasır üstünde oturur, muallimler ayaklarında terlikler derse girerdi. Bu devrin ilk terbiyevî endişesinin Mekteb-i Sultanîde uyandığını zannediyorum.

Bu devirde iki hususi teşebbüs daha vaki' oldu ki onları da zikretmek de muvafık olur. Bir kız sultanisinin küşâdı düşünöldü. Paşalardan, nazırlardan, damatlardan mürekkep bir komisyon toplandı. Kandilli Sarayı alındı. 5, 6 bin lira para da toplandı. Hatta sarayda bazı tadilât da yapıldı. Fakat bu teşebbüs o zaman mevki'-i fi'le çıkamadı/gerçekleşmedi. İkinci teşebbüs de bir "Yeni Mektep" küşâdı teşebbüsüdür. Bu yeni mektebin bugünkü "Yeni Mektep" ile isminden başka bir münasebeti yoktur. Bunda çok iyi bir maksat vardı. 30-40 bin liralık bir şirket yapılacaktı. Boğaz İçi'nin yamaçlarında büyük bir arazi alınacak, üstünde de "Yeni Mektep" tesis olunacaktı. Bu teşebbüs de file inkılab edemedi/gerçekleşmedi.

Görölüyor ki bu devirde Maarif Nezâreti hakiki ve ciddi bir mevcudiyet gösterememiş, mekteplerin hayatında bir tahavvöl ve inkılab vücuda getirememiştir. Bütün tahavvüller, inkılablar, tabiî ve fevrî neticelerine münhasır kalmıştır. Bu devirde inkılab hazırlığı bile yapılmamıştır.

İkinci Devir: İrticâı bastırdıktan sonra hükümet mekteplerdeki anarşiye nihayet verdi. Maarifin ve mekteplerin memur ve muallimlerinde büyük mikyasta tensikât/düzenleme yaptı ve artık fa'âliyetle/gayretle iş görmeye başladı.

Darulmualliminler, Sultanîler, Numune Mektepleri açıldı. Programlar, talimâtlar, nizamnâmeler yapıldı. Fakat maa-t-teessüf bütün teşkilât ve icraâтта evvelden hazırlanmış bir programla hareket edilmediği gibi fikr-i takip de gösterilmedi: Darulmuallimin-i Alîye (1)324'deki teşkilâtın sonra (1)325'de büsbütün lağvedildi. Talebesi Darulfünun'a gönderildi. Fakat ertesi sene (1)326'da yeniden açıldı. İbtidâ dersleri kısmen ayrı, kısmen Da-

rulfünun'da idi. (1)327'de büsbütün ayrıldı. Ma'-mâ-fih iki sene geçmeden tekrar lağvedildi. Talebesi yine Darulfünun'a gönderilmeye başlandı. Yalnız Darulmuallimin-i İbtidâiyye'deki tahavvül ve inkılab pek radikal ve devamlı oldu.

Darulmuallimin-i Aliye ayrılmış olduğu için ondan bahsetmiyorum. İşe talebeden, talebenin tasfiyesinden başlandı. Mevcut talebe bir kabul imtihanına tabi tutuldu. O zaman mevcut 750'den ancak 150'si mektebe alınabildi. Üst tarafı imtihanda muvaffak olamadığı için çıkarıldı. Heyet-i tali-miye de hemen tamamıyla değiştirildi. Muallimlerin ekseriyeti ötede beride memur idiler. Mektepteki derslerini verip memuriyetleri başına gidiyorlardı. Mektebe hasr-ı mesai ve vakit edecek muallimler bulunarak bunların yerine konuldu. Şöhret kazanmış birçok muallimleri vardı. Şöhrete ehemmiyet verilmeyerek mesleğinde yeni yetişecek gençler tercih edildi. Şekillerini almış muallimlerle meşgul olmaktan ve onların itiyatlarını değiştirmeye çalışmaktan ise şekillerini yeni mektebin yeni hayatıyla kazanacak genç ve yeni muallimlerin alınması daha muvaffak görüldü. Numune ve tatbikat mektebi açıldı.

Darulmuallimin kendi hayatında bu derin inkılabı yapmakla beraber mesaisini etrafına da teşmil etti. Konferanslar verdi. Taşradan, vilâyetlerden ikişer muallim getirilerek onlara usul-i tedris gösterildi. Tedrisat-ı İbtidâiyye Mecmuası neşrolundu. Kongre yapıldı. Bütün bu mesai Darulmualliminin tesiratını iyice takviye ve tevsi' ediyordu. İstanbul Darulmuallimininde bir tensikat ve teşkilat yapılırken vilâyetlerde de otuz Darulmuallimin birden açıldı. Ondan evvelki eski Darulmualliminlerin ekseriyetle birer muallimi vardı. Bazı dersleri de hariçten seyyar muallimler gösteriyordu. Talebesi talebe-i ulûmdu. Bunların yerlerine açılan Darulmuallimlerde de evvelden düşünülmüş ve hazırlanmış bir programla hareket olunmadı. 30 Darulmuallimine birden muallim bulunamadığı için ibtidâiye ve rüşdiye muallim-i evvel ve sânileri getirtildi. Mektep ve terbiye işleri ile alakaları pek az müdürler de tayin olundu.

İyi bir talimatname yapılsaydı belki bu zararların kısmen telafisi mümkün olacaktı. Fakat ne sarîh/açık, geniş bir talimatname vardı, ne de program! Sadece muallimler ve müdürler tayin edilmiş, ellerine yalnız okunacak derslerin isimleri ile saatlerini havi bir cetvel verilmişti. Ben o zaman bir vilâyetin Darulmualliminini ziyaret etmişim ve görmüştüm ki orada fenn-i terbiye diye bir Malûmât-ı Medeniye kitabı okunuluyordu. Müdür-

muallim bilmem nerenin karantina memurluğundan gelmişti. Cetvelde yazılı olan fenn-i terbiyenin ne olduğunu bilmiyormuş, kitapçıları dolaşmış, bir Malûmât-ı Medeniye kitabının kabında unvanının altında "Terbiye-i Şahsiye, İctimaiye ve Medeniye" cümlelerini görür görmez "terbiye" bu olacak demiş ve o kitabı alarak okutmaya başlamıştı.

Yine bir Darulmuallimin müdürü idadî mekteplerinde mutad olan zihniyetle mektebi idareye kalkmış. Birçok yaşlı, sakallı hatta müteehhil/evli talebe olduğu halde izinsiz ve tevkifle inzibatı temine çalışır. Bizar kalan talebe ittifak eder ve ittifaklarını zevcelerinin nikahları üzerine yeminlerle hatta "küllema" yeminleriyle teyit ederler. Bundan tevellüd eden hem mudrik/güldürücü hem feci neticeleri tasavvur ediniz!

Darulmualliminlerin bu herc ü merci/karmaşıklık uzun zaman sürmedi. Ertesi sene dört yerde Darulmuallimn-i Rüşdiyeler açılarak onlara mekâtib-i âliyeden mezun zeki gençler gönderildi. Bunların himmetleriyle taşrada Darulmualliminlerin hayatında bir değişiklik oldu. Aynı zamanda İstanbul Darulmuallimininden çıkanlar da taşra Darulmualliminlerine müdür, muallim yapıldı. Bütün bunlar Darulmuallimin hayatında tedrici bir tahavvül yaptı. Fakat vahdet/birlik temin edemedi. Şüphe yok ki bu teşkilat, baştan böyle plansız ve hazırlıksız yapılmamış, işe ihatalı bir program ile girilmiş olsaydı maarifimiz çok daha az bir zaman zarfında çok daha ziyade terakki ederdi.

Sultanî teşkilatında da aynı hazırlıksızlığı göreceğiz: (1)325'de idadî programlarının tadili düşünüldü. Bir komisyon teşkil olundu. Bu komisyon lâ-ale-t-ta'yîn tertip olunmuş bir tevzî-i durûs cetveline göre bir müfredat programı hazırlamakla iktifa etti. Hiçbir terbiyevî endişe ile hareket olunmuyordu. Ben o zaman meclise giderek bazı itirazlarda bulundum, o zaman gördüm ki ders saatleri gelişi güzel değiştiriliyor, yalnız haftanın yekûn ders saatlerini tecavüz etmemesini teminden başka bir şey düşünülüyordu.

(1)326 Sultanî teşkilatında bir maksad-ı mahsus vardı. Çocuklarımız ecnebi mekteplerine müracaat mecburiyetinde kalmasın, hatta öyle muntazam sultanîler açalım ki gayr-i Müslim ve ecnebi çocuklar da bu sultanîlerimize girsinler diye düşünüldü. Her yerde idadî olacağına bunlardan birkaçı birleştirilerek büyük vilâyet merkezlerinde Avrupa'dan muktedir ders nazırları getirtilerek mükemmel sultanîler açılacaktı. Fakat fi'liyâta girilmeden maksat da tebeddül etti/değişti. Fi'liyâta girilince iş büsbütün değişti. Daha sultanî teşkilatı hakkında taşraya emir verilmesini müteakip mütenakız/zıt emirler tevaliye/devam etme başladı.

Numune teşkili de öyle oldu. (1)325'de birden bire vilâyetlerde 28 numune mektebi açıldı. Bunlara diğer mekteplerdekilerden fazla maaşlı, fazla miktarda muallim tayin olundu ve numune demek böyle fazla maaşlı çok muallime malik mektepler demek oldu. İstanbul'da hiç olmazsa yüksekçe tahsil görmüş muallimler bulunduğu halde taşrada bunlar da bulunmuyordu. Eski muallimler, yalnız fazla maaş almakla mektep "numune" oluveriyordu.

"Numune" kelimesi cidden gülünç oldu. Bir zaman numune olacak kadar mükemmel mektepler yapalım, sonra öbür mektepleri tedricen onlara bakarak ıslah edelim dendi; bir zaman bunlara gayr-i Müslim etfal/çocukları cezbe/çekmeye çalışalım dendi. Bir zaman çocuklarımızı ecnebi mekteplerine gitmek ihtiyacından kurtaralım, onlara ecnebi lisan öğretebilecek mektepler yapalım diye düşünüldü. Bir zaman bu mekteplere meslekî bir gaye vermek istenildi. Onun için numuneler karışıkça karıştı. Aynı isim altında muhtelif maksatlarla, muhtelif şekillerde mektepler açıldı ve bu mekteplerin maksatları da, şekilleri de sık sık değişti.

Nezaret ibtidâileri çok ihmal ediyordu. (1)325'de bir ibtidâi programı yapılmıştı. Ma'-mâ-fih muallimlerin gayretleri ile ibtidâiler terakki ediyordu. Buna mukabil idadîler tedrisatça tedennî ediyordu/geriliyordu. İdadî muallimleri içinde tahsil-i âli/yüksek öğretim görmüş olanlar başka yerde daha iyi bir iş, daha dolgun bir maaş bulmak dolayısıyla ayrıldılar. Diğer taraftan idadîlerin miktarı çoğaldığı için hep birden muallim bulmak mümkün değildir. Ekser idadî muallimleri ancak kendileri bir idadî tahsili görebilmişlerdi. Bu sebeple idadî tahsili çok düştü. Fakat sultanî tahsili yükseldi, çok maaş verildiği için birçok mekâtib-i âliye mezunları sultanî muallimliklerini kabul ettiler.

Kız mektepleri için nezaret az çalışabiliyordu. Taassuptan korkuyordu. Bunun için kız mekteplerine muallim girecek olan erkeklerin mutlaka fazla yaşlı, çirkin olması yolundaki anane-i idariyeyi muhafaza ediyordu. Biraz genç, muktedir muallimlere kız mekteplerinde iş verilmiyordu. Fi'l-vaki Darulmuallimat programında da bazı ıslahat yapıldı. Bâ-husus 1327'de vesâit-i tedrisiyyesi çoğaltılmak, programlarında daha esaslı tadilat yapabilmek suretiyle Darulmuallimat hayatında bir tahavvül oldu. Fakat nezaret yine korkarak hareket ediyordu. Hatta o kadar ki bu defa bir emirle müdürün dahi Darulmuallimatın içerisine girmesi birdenbire men olunmuştu. Müdür asıl mektep binasından dairede yalnız mektebin mübâyecâti/satın almaları ve harici işleriyle meşgul olacaktı. Muallimler de o dairede bulunacaklar ve binaya

yalnız ders için gireceklerdi. Muallim binanın kapısından girince kendisine bir mubassıra/gözetici refakat ediyordu. Muallim dersten çıkar çıkmaz yine bu mubassıranın kapıya kadar refakatiyle binayı terk ediyordu.

Birkaç vilâyette kız rüşdiyelerine birkaç sınıf ilave olunmak suretiyle muallime yetiştirmeye "Darulmuallimat"lara temel atmaya çalışıldı.

Mekâtib-i İbtidâiye maâşât ve mesarifi nezaret bütçesinden verildiği için taşrada valiler, maarif müdürleri birçok mektepler açmış olmak emeliyle bazı mekteplerin muallimlerini alıp bazı mektepleri kapayıp yenilerini açıyorlardı. Bunun içindir ki ben maarif istatistikinin mekâtib-i ibtidâiye kısmına itimat edemiyorum. Fi'l-vaki orada açılan mektepler var; kapatılan mektepler gösterilmemiştir.

Avrupa'ya talebe gönderilmesi de bu devirde başlamış; fakat muayyen bir programla yapılamamış icraattandır.

Görürüz ki bu devirde de nezaret atıl durmuyor, çalışıyor. Fakat bu mesaisinde bir intizam ve bir fikr-i takip yoktur: (1)325'de bir Maarif-i Umumiye Kanun-i Lâyihası hazırlanmıştı. (1)326'da "bunda çok tadilat yapmak lazım, bu çok dikkat ister. Daha evvel sadece bir Tedrisât-ı İbtidâiye Kanunu yapalım" dendi ve öyle bir kanun lâyihası hazırlanmakla iktifa edildi. Ertesi sene ilk fikre dönüldü. "Daha evvel Maarif-i Umumiye Kanunu yapılmalı" dendi. Yeni bir kanun lâyihası daha hazırlandı ve bunların hepsi "lâyiha" halinde kaldı. Nihayet Balkan Muharebesinden sonra tedrisât-ı ibtidâiye için bir lâyiha daha hazırlanarak "kanun-ı muvakkat" şeklinde mevki-i tatbika kondu. Maarif-i Umumiye Kanunu ise hâlâ kararlaştırılmadı. Bu devirde halk ve matbuat da henüz maarif işleriyle uğraşamıyordu.

Üçüncü Devir: Balkan felaketleri herkesin gözünü açtı; yalnız ordunun kuvvetli bulunmasının kâfi olmayıp memlekette maarifin münteşir/yayılmış bulunmasının da lazım olduğu kanaati herkeste hasıl oldu. Binaenaleyh bu devirdeki maarif faaliyeti yalnız nezarete münhasır kalmadı. Halka da matbuata da sirayet etti. Vilâyat Kanunu bu derin tahavvülde çok müessir oldu. Eskiden ibtedâilere varıncaya kadar bütün mektepler merkezden idare olunuyordu. Şimdi her vilayet kendi ihtiyacına göre mektep açabilecek, muallimlerini tayin edebilecekti. Rüsüm-ı mundamme/ek vergiler de tarh/koma ve tahsil edebilecekti. Bu kanun da etraflı düşünülerek yapılmış olmadığı için ilk tatbikatında birçok yanlışlıklara meydan verdi: Mesela bazı yerlerde meclis-i umumiler Darulmuallimin programlarına karışmak,

onları değiştirmek istediler. Fakat bu yanlış hareketler merkezce tashih edildiği cihetle bir müddet sonra işler yoluna girebildi.

Mekâtib-i İbtidâiye için müfredat programları ve talimatlar yapıldı. Bunlar Darulmuallimin muallimleri tarafından neşredilmeye çalışılan fikirlerin resmi bir şekil almasına sebep oldu. Sultaniler için de programlar yapıldı. Liva/sancak idadileri ticaret, ziraat, sanayi gayelerine göre tensik edilmek istenildi. Fakat bu gayeler hemen hemen kağıt üzerinde kaldı.

Bu devrin en mühim maarif tahavvulâtı kız mekteplerinde görülür. Taassup azaldı. Hükümet daha cesûrâne hareket ediyordu. Nezaret bu cesaretini iyi tanzim ederek idareye muvaffak olamadı. Ana Mektepleri buna en iyi bir şahittir. İlan-ı hürriyetten evvel bazı vilâyetlerimizde hususi Ana Mektepleri açılmıştı. İlan-ı Meşrutiyeti müteakip İstanbul'da da bazı hususi Ana Mektepleri açıldı. Fakat resmî Ana Mektepleri ancak Balkan Harbinden sonra açıldı ve taammüm/umumileşme etti. Bunda da biz aynı hazırlıksızlığı görüyoruz: Ana Mekteplerine muallime hazırlanmamış olduğu için Ermeni, Yahudi muallimler konuldu. Fazla olarak her şey onlara bırakıldı. Şarkılarını ve manzûmeleri bile onlar yapıyordu. Sonra muallimler yetiştirilmeye başlandı. Bu muallimlerin iki menşei vardır: Evvela Alyans İsrailinin Ana Mektebi sonra da Darulmuallimattaki Ana Muallime Sınıfı. Birinciler Musevî ikinciler ise bir Ermeni muallimeden örnek alıyorlardı. Her iki kısım da Avrupa'da çoktan beri terkedilmiş, faydasızlığı ve hatta zararı tahakkuk etmiş köhne bir usule tevârüs ediyor ve bu usulü neşrediyorlar.

Bu devirde kemiyete çok ehemmiyet verildi. Miktar itibariyle çok mekteplerimiz oldu. Fakat bu bir terakki midir? Ben bunda tereddüt ediyorum.

Birinci ve ikinci devirlerde nezaretin bir fikr-i takibi yoktu. Üçüncü devirde hiç olmazsa bu fikr-i takip uyandı. Fakat hazırlıksızlık ve programsızlık devam etti. Fazla olarak bu devirde bence pek yanlış birkaç prensip de hüküm sürdü:

Miktarda çokluğa ehemmiyet verilerek keyfiyet ihmal edildi. Fi'l-vaki evvelce de kemiyete ehemmiyet veriliyordu. Fakat hiç olmazsa bu kemiyet meselesi bir prensip şekline sokulmamıştı. Bu fena prensipten en ziyade Darulmuallimin mutazarır/zarar gören oldu. Sultanilerin meccânî/parasız talebesinden tembel ve açıkta kalanlar Darulmualliminlere zorla sokuldu. "Darulmualliminlere sevk edilmek" sultanilerin meccânî talebesi için "tembelliğe ve muvaffakiyetsizliğe/başarısızlığa karşı bir ceza" şekline ifrağ edildi. Bu suretle muallimlerin kıymeti, muallimlik ulviyeti azaldı. Bu hal

tabiatıyla bütün maarif-i ibtidâiyede fena tesirler bıraktı. Seyyiâtını/fenâlıklar maarif epey zaman çekecektir. Bundan başka "asıl iş başlamakta, iyi kötü başlamalı, iş kendi kendine yolunu bulur, düzelir" denildi. Bu suretle ondan evvelki devirlerin hazırlıksızlığı ve plansızlığı da bir prensip haline getirildi.

En mühim maarif meselesi para meselesidir zannedildi. "Asıl iş parada, siz para bulunuz, ben muallimi Çin'den getirtirim" denildi. Bu prensiplerin hakimiyeti maarifimize büyük zararlar verdi ve büyük fırsatlar kaçırdı.

Maarifimizin bu altı sene zarfında geçirdiği tahavvulâta umumi bir nazarı atf edersek görürüz ki maarifimiz çok inişli ve çok çıkışlı bir yol takip etmiş.. Fakat bütün bu iniş ve çıkışlara rağmen epeyce yükselmiştir. Şu kadar var ki bu terakki aradan geçen zaman ve sarfedilen para ile mütenasip olmamıştır ve bu zaman zarfında çok fırsatlar kaçırılmıştır. Benim kanaatim budur. Bütün kalbimle temenni ediyorum ki dört beş (sene) sonra bu tarihenin mabadine devam edersem aynı sözleri tekrar etmeye mecbur olmayayım.